

Den postmoderna människan – finns hon?

Vi är postmoderna nu, vi människor. Det säger i alla fall en del forskare. Men forskare säger mycket.

| av Jan Teorell

MÄNNISKOR I de välmående delarna av världen genomgår idag en genomgripande kulturell och värderingsmässig förändring. Inte bara religionen utan även de stora ideologierna håller på att förlora sitt grepp om individens medvetande. Kyrkans redan reducerade ställning följs nu av en ökad misstro mot alla auktoriteter: mot staten och byråkratin liksom teknologin och vetenskapen. Hierarkiska strukturer och likriktning ersätts av en ökande kulturell mångfald och en ökad acceptans för det avvikande. Betonningen på materiell trygghet ger vika för ett sökande efter en djupare livskvalitet, ett individuellt självförverkligande även på det estetiska och andliga planet.

I alla fall om man får tro den amerikanska statsvetaren Ronald Inglehart, som härom året utkom med boken *Modernization and Post-modernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies* (Princeton University Press, 1997). Detta arbete utgör kulmen på mer än två decenniers forskning om värderingsförändringar på befolkningsnivå. Inglehart baserar sina resultat på en gigantisk intervjuundersökning från början av 1990-talet med omkring 60 000 personer i 43 länder världen över.

På basis av mer än 100 värderingsfrågor visar Inglehart att man kan inordna världens länder efter två grundläggande kulturella dimensioner. Den första avspeglar den sed-

vanliga indelningen mellan tradition och modernitet. Vid denna dimensions ena pol återfinns samhällen som betonar traditionella värden som religiositet, arbete, lydnad och flerbarnsfamiljer. Vid den andra polen samlas länder med en annan mentalitetsprofil, där politik är viktigt och ekonomiskt entreprenörskap och framåtanda premieras. Samtidigt är toleransen för aborter och skilsmässor högre.

POST-MATERIALISM

Den andra dimensionen avspeglar en annan och nyare uppdelning. Vid den ena änden återfinns samhällen med en stark tilltro till vetenskapen, till teknologiska lösningar, statligt ansvar för individens välfärd, samt en utbredd intolerans för människor med avvikande beteende eller ursprung. Vid den motsatta polen är vänner och fritid viktigare än strävsamhet. Där står fantasi, valfrihet och immateriella värden såsom personligt inflytande, humanism och uppskattning för den egna personligheten högt i kurs. Denna nya dimension går således på tvärs med det moderna industrisamhällets prioriteringar. Inglehart tolkar den därför som ett uttryck för en postmodernisering.

Det är framväxten av detta nya tillstånd som idag präglar människans utveckling i de industrialisera-

de delarna av världen. Med hjälp av tidigare intervjuundersökningar från ett 20-länder kan Inglehart kartlägga viktiga trender i dessa samhällens värdesystem. Särskilt detaljerad är hans skildring av hur de immateriella – eller ”postmateriella”, som han kallar dem – värderingarna i Väst-europa tilltagit i styrka. Invånarna i dessa samhällen prioriterar i allt högre grad subjektivt välmående, livskvalitet och självförverkligande framför materiell trygghet, lag, ordning och ekonomisk stabilitet som målsättningar för sitt lands politik på lång sikt. Denna ”postmaterialism” är alltså samtidigt en central komponent i det bredare postmoderna värderingssystemet. Den moderna människotypen ger sakt vika för den postmoderna.

Vad Ingleharts bok därmed utgör är något så ovanligt som ett positivistiskt belägg för att postmodernisterna hade rätt. En rad kontinentala filosofer, med namnkunniga personer som Derrida, Foucault och Lyotard i spetsen, bedrev under 1970- och 1980-talen en veritabel smutskastningskampanj mot det moderna projektet och dess grundvalar. Även om de själva i stora stycken skydde etiketten har den etablerade samlingsbeteckningen på denna skolbildning idag blivit "postmodernism". En stor del av dess kritik var kunskapsteoretisk. Genom att ta utgångspunkt i språkets tvetydighet och bristande förmåga att representera något utanför sig självt ville postmodernisterna i grunden ifrågasätta möjligheten att nå säker kunskap. Men i deras budskap ingick även en diagnos av det omgivande västerländska samhället. Tolkad som en teori om ett framväxande mentalt och kulturellt samhällstillstånd handlade postmodernismen om just minskad tilltro till alla former av auktoriteter: politiker, byråkrater och präster såväl som vetenskapsmän och experter. Vad de i stället såg var framväxten av en mångfald av etniskt, socialt, sexuellt och kulturellt avvikande livsformer och beteendemönster. Mot modernismens tro på helhetslösningar, ordning och förnuft ställdes det postmoderna samhällets fragmentisering, impulsivitet och okontrollerbarhet.

Ingleharts bok kan i det närmaste betraktas som ett slag i ansiktet på den postmoderna vetenskapskritiken. Med fötterna fast förankrade i just den tilltro till vetenskapens möjligheter som postmodernisterna avvisat blottlägger han breda kausala samband och generaliserar i tid och rum. Inglehart levererar modern, gedigen, empirisk samhällsvetenskap och tillbakavisar därmed å det bestämdaste postmodernisternas kunskapsteoretiska program. Men ironiskt nog ger han dem

samtidigt rätt i deras samhällsanalys. Han tycker sig spåra just den gradvisa utveckling mot ett nytt kulturellt klimat som den postmodernistiska skolbildningen var först med att observera. Industrialismens epok håller på att övergå i ett nytt stadium. Moderniseringen har nått en gräns, och bortom den väntar ett annat, postmodernt tillstånd.

Tillsammans med Holland och de övriga nordiska länderna intar Sverige platsen som ett av världens mest postmoderniserade länder. Vilka tecken på detta kan vi se omkring oss idag?

Ett område som har kommit att bli mycket omdiskuterat under senaste tid är det sjunkande valdeltagandet. I 1998 års riksdagsval röstade 81,4 procent av den röstberättigade befolkningen i Sverige. Detta är den lägsta noteringen i ett svenskt riksdagsval sedan 1950-talet. Mellan 1982 och 1998 föll andelen röstande med sammanlagt 10 procentenheter. Ingen annan tidsperiod från den allmänna rösträttens införande 1921 och framåt kan uppvisa en tillnärmelsevis lika stor minskning.

RÖSTAR MINDRE

I en rapport till den statliga demokratiutredningen som nyligen publicerats har jag tillsammans med en kollega studerat orsakerna till varför folk röstar – och till den nedåtgående trenden (Jan Teorell & Anders Westholm, *Att bestämma sig för att vara med och bestämma: Om varför vi röstar – allt mindre*). Våra resultat visar att väljarna inte primärt går till vallokalerna för att de därigenom tror sig kunna avgöra hur det går i valet. Sannolikheten för att en enskild individs röst skall vara den som fäller avgörandet för om ett parti skall få ett mandat mer eller mindre i riksdagen är trots allt försvinnande liten. Chansen att påverka de partimässiga styrkeförhållandena som avgör regeringsbildningen är än mindre.

I stället finns dels ett inslag av vanans makt; man röstar för att man brukar rösta. Men framför allt styrs beslutet om att gå och rösta av motiv som är kopplade till valhandlingen i sig. Man röstar för att få utlopp för en vilja att uttrycka sin åsikt och för en känsla av att man därigenom fullgör sin medborgerliga plikt. Röstandet är i första hand expressivt och normstyrt. Med valedeln i hand visar man att man är "en sådan som går och röstar". Att gå till valurnan är ett sätt att bekräfta en viss typ av medborgerlig identitet.

Samtidigt minskar uppslutningen bakom just denna medborgerliga identitet. Under de senaste tio åren har det blivit allt färre som anser det vara en skyldighet att gå och rösta. Och engagemanget för och samhörigheten med de institutioner man uttrycker sina preferenser för genom att rösta – de politiska partierna – har avtagit i styrka. I takt med att allt fler medborgare förlorar sin tillhörighet i det svenska partilandskapet finner allt färre det angeläget att uttrycka sin uppfattning. Allt fler tycker sig utan större samvetsbetänkligheter kunna avstå från att delta. Därmed sjunker valdeltagandet.

På ett övergripande plan tycks denna trend ge uttryck för ett slags politikens sekularisering. Väljarna blir allt mindre troende, och går därmed också allt mindre i kyrkan. Tillhörighet till liturgins traditionella bärare, partierna, övergår i avståndstagande. Pliktkänsla mot den kollektiva normen förbyts i krasst nyttotänkande.

På detta övergripande plan liknar våra förklaringsfaktorer samtidigt dem som Inglehart analyserar i sin tes om samhällets postmodernisering. Såväl de politiska partierna som den allmänna rösträtten är typiska institutioner från industrialismen och modernismens glansperiod.

Ett annat samtida fenomen som ligger väl i linje med Ingleharts tes

är den ökade misstron mot politiker. Detta hör till en av vår samtids mest etablerade och oftast upprepade "sanningar": att medborgarna inte längre hyser det förtroende för de folkvalda som de en gång gjorde. I media florerar nästan dagligen uttalanden om att medborgarna vänt politikerna ryggen. Vissa går som långt som att tala om politikerförakt, andra nyanserar sitt omdöme till att handla om just en gradvis urholkning av tilliten. Men enigheten tycks ändå vara stor om att det finns en nedåtgående trend för politikerförtroendet.

FÖRTROENDE SVÅRFÅNGAT

Inom forskningen är bilden inte fullt så entydig. Förtroende är ett svår-fångat fenomen. Allmänt sett kan man säga att vi vet ganska litet om vad det är vanliga medborgare egentligen tänker på när de besvarar frågor om detta. Misstron tycks inte heller ha några tydligt skönjbara beteendemässiga konsekvenser, såsom ett lägre valdeltagande eller andra former av politiskt utanförskap. Men en sak vet vi: det är inte de mest politiskt kunniga som misstror mest, utan precis tvärtom. De som vet minst om politik har också den högsta misstron. Detta kan för-anleda tolkningen att den så omtalade politikermissstron kanske inte är mer än en löst påklistrad attityd eller rent av bara en jargong. Genom små förändringar av det sätt som frågorna ställs på kan man till exempel få som resultat att misstron inte alls ökat, snarare minskat, under de senaste tio åren. Slutligen har det också visat sig mycket svårt att förklara varför vissa tilltror partier och politiker mer än andra. I regel karakteriseras alla förklaringsförsök av låga samband, reservationer eller tveksamma belägg.

Den förklaring som Inglehart nu erbjuder är att det sjunkande förtroendet för politiker bara är ett av flera symptom på en underliggande och

mycket bredare värderingsförändring i folkopinionen. Att människor uttrycker större och större skepsis mot politiska auktoriteter ligger väl i linje med den framväxande postmoderna mentaliteten. Även de som ifrågasätter vad förtroendemätningarna egentligen mäter kan här finna en förklaring till den systematik som dessa ändå uppvisar, d v s den nedåtgående trenden. De framväxande postmoderna värderingarna skulle nämligen kunna vara vad som ligger bakom människors tilltagande benägenhet att i intervjusituationer hålla med om påståenden av typen "de som sitter i riksdagen och beslutar tar inte mycket hänsyn till vad vanligt folk tycker och tänker", eller "partier är bara intresserade av folks röster men inte av deras åsikter".

Värderingsförskjutningen skulle alltså förklara varför medborgarna ger uttryck för en ökande misstro i intervjusituationen, trots att de egentligen inte hyser någon särskild uppfattning alls när intervjun väl är slut.

Det finns emellertid där Ingleharts teori inte stämmer med vad vi vet om såväl valdeltagandet som förtroendet för politiker. Detta gäller hans förklaring av varför postmoderniseringen överhuvud taget äger rum. Enligt Inglehart beror detta på att yngre generationer, som växt upp under materiellt tryggare och mindre osäkra förhållanden än sina föräldrar, gör en annan prioritering av sina livsmål. De omorienteras mot en högre grad av engagemang för andra mer estetiska, immateriella eller rent av andliga livsprojekt. I takt med att dessa yngre generationer sakta ersätter de äldre, för vilka levebrödet och det dagliga livsuppehållet i högre grad präglade uppväxttidens vardag, blir de postmoderna medborgarna allt fler.

Ifråga om förtroende för politiker stämmer detta mönster dåligt, för här finns knappt några ålderssamband att tala om till att börja med. Skillnaden i mistro mellan olika åldersgrupper

är i regel mycket små. Ifråga om valdeltagandet kan dock den generationsbetingade förklaringshypotesen vid första anblicken framstå som plausibel. Vi vet nämligen att de yngre är betydligt mindre benägna att gå till valurnorna än de äldre. Problemet är dock att detta bara gäller vid varje enskilt val. Om man i stället följer en generations utveckling över tid, så visar det sig att en viss ökning sker av benägenheten att gå rösta från den första ungdomstiden till tidig medelålder. Kanske ännu viktigare är att 1990-talets stora nedgång i valdeltagande återfinns i alla generationer, rent av mer markerat bland de medelålders än bland de yngre. Här håller således Ingleharts förklaringsmodell inte streck. Om postmoderniseringen är vad som ligger bakom det sjunkande valdeltagandet så måste den gälla för befolkningen som helhet, inte bara den senast framväxande generationen.

Ingleharts teori om värderingsförändringar har onekligen utvecklats till en modern samhällsvetenskaplig klassiker. Men den har samtidigt utsatts för mycken och hård kritik. Så sent som i höstens nummer av *American Political Science Review*, den amerikanska statsvetenskapens husorgan, kritiseras Inglehart för bristfälliga mätmetoder och ett skakigt empiriskt underlag. Å andra sidan är förekomsten av kritik något som brukar utmärka just klassiker. Dessutom är Ingleharts projekt långt ifrån avslutat. Han svarar sina kritiker, gör nya undersökningar och utvecklar sin tes. Det är således knappast troligt att vi hört sista ordet från vare sig honom eller hans kritiker. Skulle det i slutändan visa sig att han har fel kan han dessutom tillräkna sig ytterligare en utmärkande egenskap för en riktig klassiker: att han haft fel på ett mycket intressant sätt.

Jan Teorell (jan.teorell@statsvet.uu.se) är statsvetare vid Uppsala universitet.